

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
Кафедра політології**

ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ

**Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія» (Частина I)**

(електронне видання)

ОДЕСА

2023

**УДК
32:1**

Укладач: Євген ОГАРЕНКО – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рецензенти:

Сергій СЕКУНДАНТ– доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії історико – філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Андрій ХУДЕНКО – доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

*Рекомендовано до друку Вченою Радою факультету міжнародних відносин,
політології та соціології Одеського національного університету імені
І.І. Мечникова*

(Протокол № 1 від 30 серпня 2023 року)

У методичних вказівках наведено основні положення для вивчення дисципліни «Філософія політики» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Політологія» спеціальності 052 «Політологія». Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці та вивченні тем практичних занять та у процесі самостійної роботи.

УДК 32.1

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Плани практичних занять, завдання для самостійної роботи та методичні вказівки до вивчення питань теми	5
Питання для підсумкового контролю.....	48
Рекомендована література для вивчення дисципліни.....	50
Форми контролю і методи оцінювання	52

ВСТУП

Філософія політики – одна з фундаментальних галузей політичної науки, вона є нормативною складовою підготовки майбутніх політологів, її витoki сягають давньогрецької філософії, європейської філософії XVII – XIX ст. Вона і сьогодні є вкрай актуальною, тому що сучасна історична епоха є переламною і потребує розширення світоглядних обріїв, філософського узагальнення політичної теорії і практики в контексті сучасних світ – системних трансформацій.

Дана навчальна програма створена на допомогу здобувачам ОПІ «Політологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 052 Політологія, які вивчають філософію політики.

Головною *метою курсу* є формування системи знань щодо онтологічного сенсу політики та влади, революцій та війн, часово–просторових універсалій політичного буття, філософського осмислення сучасних технологічних викликів цивілізації, філософських аспектів сучасного державотворення, антропологічного змісту політичних процесів, їх гуманітарних констант, етичних та естетичних засад політичної діяльності, специфіки політичного пізнання та сучасної епістемологічної ситуації.

Кількість лекційних та практичних занять визначається навчальним планом і має максимально враховувати вимоги державного стандарту до професійної підготовки політологів.

По завершенню вивчення курсу здобувач повинен:

Знати: сутність онтологічного змісту політики і влади, війн і революцій, філософський сенс сучасних технологічних викликів цивілізації, сучасного державотворення, антропологічний зміст політичних процесів, їх гуманітарних констант, особливості політичної самоідентифікації людини в сучасному світі, епістемологічні засади політичного пізнання;

Вміти: застосовувати набуті знання для філософського аналізу і оцінки навколишньої політичної реальності, виокремлювати в політичних проблемах онтологічні, антропологічні, аксіологічні універсалії, давати філософську оцінку політичної реальності, узагальнювати у філософських концептах політичну практику.

ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Змістовий модуль 1. Політична онтологія

Тема 1. Вступ до курсу «Філософія політики»

Практичне заняття:

1. Предмет, специфіка та структура курсу «Філософія політики».
2. Постмодерн як світоглядна парадигма та її соціально–політичні засади.
3. «Діалектика Просвітництва» та витоки постмодерну.

Теми рефератів:

1. *Філософія політики чи політична філософія?: дискусія з приводу назви предмету*
2. *Постмодерн як система мислення, її витоки та прояви у мистецтві, культурі, політиці.*
3. *«Помин за Просвітництвом» чи нові світоглядні обрії?*

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання треба звернути увагу, що у філософії політики розглядаються «сутнісно оспорювані концепції»,** тобто такі, що не мають однозначного рішення і тому є предметом філософської рефлексії. Також філософія політики – це ще й прагнення зруйнувати звичні рамки бачення, які здаються нам звичними, створити певні концепти для вираження узагальненого бачення політичного світопорядку.

Це прагнення пов'язане зі специфічним налаштуванням розуму і відповідно характером філософського мислення як «розуму, що сумнівається», якому «сумнів доставляє ... не менше насолоду, ніж знання» (Данте)

З нею пов'язана й особливість філософського ставлення до світу – споглядальність, тобто споглядання політики привабливіше, ніж безпосередня участь у ній. Можна сказати, що філософія політики – це стан розуму, що сумнівається, зверненого до політики.

Доречно звернути увагу також, що в американській політологічній традиції немає науки «політологія», як це склалося на пострадянському просторі, а є «політична наука», з одного боку, і «політична філософія», з іншого. А актуальність предмету пов'язана із зміною парадигми мислення в сучасному світі: від «Діалектики Просвітництва» Т. Адорно та М. Хоркхаймера до «Помина за Просвітництвом» Дж. Грея.

Опрацьовуючи **друге питання**, треба звернути увагу на те, що розвиток філософії на відміну від розвитку позитивних наук не пов'язаний лише з науковими відкриттями, новими гіпотезами та концепціями, а й обумовлений зміною системи мислення, яка формується під вплив ширшого кола факторів, у тому числі соціального досвіду, громадських очікувань, досвіду мислення, віку людства.

Традиційне суспільство було з донауковим, релігійно орієнтованим мисленням, індустріальне суспільство було з революційними науковими відкриттями, науково-технічною революцією, сциєнтизацією мислення.

Наприклад, наукова фантастика в 60 70 роки ХХ століття мала не лише пізнавальне і розважальне значення, але й світоглядне значення та формувала специфічні ментальні очікування. Доречно пригадати прізвища С. Лема, Р. Бредбері, А. Азімова.

Сучасне суспільство називають інформаційним, а культурну епоху – епохою «постправди», що породжена специфічною постмодерною ментальністю. Постмодернізм (від латинського «post–modo» – «після

нового») – явище європейської культури другої половини ХХ століття (характерне не тільки для філософії, а й для архітектури, мистецтва, літератури, кіно), пов'язане з переважанням в умонастроях людей іронічної чутливості, інтертекстуальності, дискурсивного плюралізму.

Витоки такого світоглядного повороту пов'язані з віртуалізацією навколишнього світу, в якому поняття ілюзії та реальності, істинності та хибності, правди та вигадки втрачають чітку відмінність. Доречно згадати, що Ж. Бодрійар узвичаїв поняття «симулякр», тобто хибну подобу оригіналу, симуляцію подоби, яка обертається тріумфом «хибного претендента».

Також стосовно соціально-політичних витоків постмодерну треба звернути увагу на бесіду на «Радіо Свобода» від 16.01.2017, де витоки постмодерну пов'язуються з оцінкою філософами Франкфуртської школи інтелектуальної спадщини Просвітництва: «Більшість істориків постмодернізму сходяться в тому, що нове світовідчуття народилося ще під кінець Другої світової війни, коли з'явилася нагальна необхідність пояснити глобальну катастрофу, що спіткала західну цивілізацію. Взнявшись за це завдання, філософи Франкфуртської школи здійснили ревізію всієї нової історії Європи. Вони виходили з цілком зрозумілої передумови: коли прогрес привів людство до Освенциму, він вів нас не туди, куди обіцяв.

Весь страшний досвід тоталітаризму німецькі філософи виводили із просвітницького проекту, який обіцяв звільнити людство з-під влади забобонів. Збройна раціоналізмом думка мала призвести до остаточної перемоги розуму. Натомість просвітницька утопія призвела до провалу, до історичних катаклізмів небачених масштабів. Рай став пеклом. Чому? Тому відповідали автори, що саме Просвітництво було тоталітарним».

Готуючи **третє питання**, треба звернути увагу на те, що зараз проблема транс гуманізму стає в світоглядний порядок. Чи означає це, що закінчується культурно-історична епоха під назвою «Просвітництво», саме з якою були пов'язані ліберальні і соціалістичні політичні цінності, революції і війни, що відбувалися під гаслами захисту цих цінностей? Так, означає.

Але чи не означає це закінчення більш масштабної історичної епохи, що здобула назву епохи панування ліберальної світ-системи, народження якої сягає ще XIV – XV століть, а її сучасне втілення здобуло назву глобалізованого світу?

Постмодернізм, у розумінні І. Валерстайна, зовсім не означає постсучасний. Як експлікативне поняття, на думку автора, «постмодернізм» незрозумілий, але як доктрина постмодернізм наділений даром передбачення. «Бо ми й справді рухаємось у напрямку іншої історичної системи», – зауважує І. Валерстайн.

Мабуть, сучасна геополітична нестабільність у світі, що сягає коріннями розпаду СРСР, сучасні революції, війни, зокрема, війна України з Росією, свідчать про народження нової історичної епохи, обрії якої, за І. Валерстайном, окресляться до 2050 року.

Завдання для самостійної роботи:

1. *В чому, на Вашу думку, полягає різниця між філософією політики і загальною теорією політики, між філософією політики і політичною ідеологією ?*
2. *Що означає, на Вашу думку, поняття «сутнісно оспорювані концепції»?*
3. *В чому, на Вашу думку, сенс постмодерної світоглядної парадигми ?*
4. *Які соціально–політичні засади постмодерної світоглядної парадигми ?*

5. *Як Ви розумієте думку І. Валерстайна, що «ми й справді рухаємось у напрямку іншої історичної системи»*

Тема 2. Онтологічні засади політики

Практичне заняття:

1. Поняття політичної онтології та його можливі інтерпретації.
2. «Три кореня політики» (Аристотель, Н. Макіавеллі, К. Маркс).
3. Сучасні філософські концепції політики.
4. Кратологічний аспект політики.

Теми рефератів:

1. *Системно-функціональна концепція політики Н. Лумана.*
2. *«Суспільство нормалізації» і «дисциплінарна» концепція влади М. Фуко.*
3. *Політика як «нескінчений диссенсус» Ж. Рансьєра.*

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** треба звернути увагу, що сучасному розумінні поняття «буття» як незалежного від людської свідомості поступилося місцем поняттю «співбуття». За висловленням німецького філософа М. Гайдегера, «мова – це оселя буття, і в ній живе людина». Тобто немає буття поза людським баченням того, що є сутністю.

Щодо політики, то її онтологічне обґрунтування полягає в доведенні її необхідного, а не випадкового існування у світі, а також до з'ясування її універсальних засад.

Прикладом не онтологічного розуміння політики може бути, наприклад, таке твердження релігійного філософа М. Бердяєва, розчарованого партикулярністю сучасної йому політики: «Політика

значною мірою є фікція, яка володіє людьми, паразитарний наріст, що висмоктує кров із людей... Вона завжди заснована на брехні...».

У «Похвалі дурості» Е. Роттердамський з позицій просвітництва писав: «Дурність створює держави, підтримує владу, релігію, управління, суд».

У психоаналізі З. Фрейда прагнення до влади – не є самостійним мотивом поведінки, а є наслідком компенсації інших невдоволених потреб, зокрема, сексуальних.

Американський історик Генрі Адамс, визначав політику як «упорядковану систему ненависті», також надаючи їй психологічного сенсу.

Класичним прикладом деонтологізації політики є економічний детермінізм у марксизмі, де політика визначається як концентроване вираження економіки. У ліберальній доктрині функція держави зводилась до ролі «нічного сторожа».

У цьому сенсі варто також звернути увагу на визначення політики Дж. Дьюї: «Політика – це тінь, яку відкидає на суспільство великий бізнес».

Опрацьовуючи **друге питання** доцільно звернутися до роботи Дольфа Штернбергера «Три корені політики». Як перший корінь виступає аристотелівське розуміння, яке Штернбергер визначає як «антропологічне», яке наголошує в політиці проблему досягнення загального блага людей.

Як другий корінь виступає макіавеллістське розуміння, яке Штернбергер визначає як «демонологічне», яке акцентує в політиці техніку досягнення влади окремою особою».

Як третій корінь виступає «есхатологічне» розуміння, що походить від Аврелія Августина, яке через Маркса і Леніна перейшло в практичну площину у вигляді секуляризованого «Граду Божого» – комуністичного суспільства.

У Аристотеля світ – це врегулювання конфлікту. У Макіавеллі світ – це придушення конфлікту. У Маркса світ – це позбавлення конфлікту.

На думку Штеренберга, аристотелівське розуміння поширилося на ідеї епохи Просвітництва і цим на лібералізм, де акцент робиться на мирне

врегулювання конфліктів у рамках волелюбної конституції. Така концепція політики, з погляду Штербергера, більш скромна у своїх цілях, а тому й розбірливіша в засобах, тобто етичніша.

Але треба розуміти, що аристотелівське розуміння політики народилось зовсім в інших історичних умовах, в умовах полісної прямої демократії, і де внутрішня конфліктність суспільства стримувалась постійною загрозою зовнішньої агресії з боку інших полісів.

Готуючи **третє питання**, треба звернути увагу, що за М. Фуко поява політики в сучасному сенсі – подія в історії західного розуму, західної раціональності, споріднена з науковими відкриттями к. XVI – поч. XVII ст. Кеплера, Галілея, Декарта. Це виникнення управлінського інтересу, способу міркування, розрахунку, які називалося в ту епоху поліцією.

Стосовно зовнішньої політики, за М. Фуко, закінчення Тридцятирічної війни і підписання в 1648 Вестфальського миру стало початком переходу в Європі від династичного суперництва до конкуренції держав, до міжнародної політики як політики рівноваги і державного інтересу.

Треба уважно ознайомитись з оригінальною точкою зору на сутність політики, сформульованою у роботах «На краю політичного» та «Незгода» сучасним французьким мислителем Жаком Рансьєром.

Автор вважає, що суть політики не в мистецтві управління суспільством. Таку функцію правильніше назвати «поліцією» – міською адміністрацією, що й відповідало давньогрецькому розумінню політики (грец. «politeia» – міська адміністрація).

Сутність політичної демократії, за Ж. Рансьєром, не у вирішенні конфліктів шляхом консенсусу, а в «диссенсусі», тобто в зіткненні суб'єктів за право і компетенцію говорити від спільного імені, як суб'єкти загального простору, претендувати на те, що їхня мова може бути загальнозначущою.

Реальна, а не декларована демократія, за Рансьєром, це не досягнення консенсусу, а «диссенсус», що не припиняється, тобто суперечка «неврахованих» за право «бути врахованими» в понятті «народ»,

«врахованими» не арифметично, а політично – як тих , чий голос можна чути як мову.

Але «політичний слух» дуже своєрідний. Він вважає за краще «не почуте» вважати просто шумом або незрозумілою мовою. У цьому сенсі голос раба як «зброї, що говорить,» може бути «не почутим».

Німецький соціолог Ніклас Луман дав оригінальне тлумачення політики з точки зору системної методології. За Луманом, соціальні системи рівнозначні, і кожна з них бореться за самозбереження. Суспільство ж складається з комунікацій – подій, що змінюють одна одну в часі. Політика – це просто специфічний вид комунікації. У політичній комунікації використовується специфічний код, а саме код влади (на відміну від комунікативних кодів в економіці або науці, таких, як гроші або істина).

Суть комунікативного коду влади полягає в тому, що серед всіх дій, можливих для підлеглого, завжди присутня одна, яку цей останній імовірно повинен уникати, оскільки вона тягне за собою репресивні наслідки. Це так звана «альтернатива уникнення» (так в перекладі, хоча, можливо, більш зрозумілим був б вираз «уникнення альтернативи»).

Наявність альтернативи уникнення є головною ознакою комунікативного коду влади. З розвитком і ускладненням суспільних систем, функціонування яких пов'язано з таким числом рішень, які вже не піддаються огляду і безпосередньому контролю, відбувається «друге кодування» влади, що складається в залученні іншого комунікативного коду, що оперує опозицією «правового – неправового». Для функціонування сучасної політичної влади, на думку Н. Лумана, характерна наявність і іншого вторинного кодування, а саме можливість вичерпно визначати будь-яку політичну тему як «прогресивну» або «консервативну».

Тобто функція влади в тлумаченні певних дій людей як схвалюваних чи не схвалюваних владою на підставі їх відповідності або не відповідності правовим нормам і суспільним настроям.

Підготовка до **четвертого питання** передбачає пригадування, що значення влади в політиці акцентовано М. Вебером: «Політика означає прагнення до участі у владі або впливу на розподіл влади». Концепція влади М. Вебера пов'язана з його розумінням конфліктної природи соціальних відносин. За М. Вебером, «влада – це здатність одного індивіда в певних соціальних умовах проводити власну волю всупереч опору іншого».

Особливе значення в сучасному світі має символічна складова влади, яку акцентував у своїй концепції влади П. Бурд'є. П. Бурд'є розглядає політику як ринок, у якому існує виробництво, попит та пропозиція. Це місце, де виробляється політична продукція – політичні партії, програми, думки, позиції, концепції, події та коментарі.

Феномен політичної влади Бурд'є розглядає як особливу форму делегування повноважень від одних осіб іншим на політичному ринку. Чим більше люди бідні, «знедолені», особливо в культурному відношенні, тим більше вони схильні і змушені для того, щоб заявити про себе в політиці, бути почутими, покладатися на довірених осіб. У них немає іншої альтернативи: або мовчати, або дати право іншим говорити від свого імені.

Так виникає феномен «легітимного лицемірства» політиків. Довірені особи виступають в ролі політичних фетишів. Довірителі здебільшого від незнання ситуації, питань обговорення надають своїй довірений особі свободу дій і повністю на нього покладаються.

Здебільшого інтереси довірителів і довірених осіб збігаються, що і забезпечує невинність і щирість подвійної гри. Явище узурпації влади виражається в тому, що можливість представника говорити на користь когось і від імені когось переходить в схильність говорити замість довірителя.

Значення символічної складової влади наголошено у «дисциплінарній концепції» влади М. Фуко. Влада як механізм, за Фуко – це управління виробництвом істини. Право на істину має кожен, але сфери та процедури за допомогою яких вона доноситься, упорядковані заздалегідь. У

суспільстві ця впорядкованість виражається двома основними алгоритмами: 1) алгоритм доказів, втілений у науці; 2) алгоритм звичності, втілений у ЗМІ.

«Кожне суспільство має свій режим істини, свою «генеральну політику», тобто ті типи дискурсу, які воно приймає та змушує функціонувати як істини», – пише М. Фуко.

У роботі «Психіка влади: теорія суб'єкції» сучасний американський політичний філософ Джудіт Батлер розглядає суспільний дискурс як владну силу, що виробляє ідентичність, включаючи гендерну.

Гендер – дискурсивний конструкт, який створюється нормативними розпорядженнями стосовно зовнішності, поведінки, способів презентації статі («перформація гендера»). Це створює ілюзію природної та незмінної сутності жіночності. Але такої первісної сутності немає.

Сам гендер – це «ефект внутрішньо суб'єктної ретроактивної логіки, яка з метою визнання власної ідентичності добровільно сприймає сконструйовані суспільством владні приписи щодо поведінки різних статей».

Але політичний сенс такої вимушеної самоідентифікації у тому, що він закріплює у масовій свідомості імператив про нерівність можливостей. Це призводить до дискримінації як жінок, так і осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Завдання для самостійної роботи:

1. *В чому сенс поняття «економічний детермінізм» стосовно розуміння політичної онтології ?*
2. *Охарактеризуйте «три корені політики» в розумінні Д. Штернберга ?*
3. *Охарактеризуйте точку зору М. Фуко стосовно історичних засад нового розуміння політики*
4. *В чому сенс політики як «постійного диссенсусу» в розумінні Ж. Рансьєра ?*
5. *Що таке «код влади» в розумінні Н. Лумана ?*

6. *Що таке «влада як механізм управління виробництвом істини», за М. Фуко ?*
7. *Що таке «легітимне лицемірство» політиків» у розумінні П. Бурд'є ?*
8. *Що таке «гендерний дискурс» у розумінні Дж. Батлер ?*

Тема 3. Політичний час. Хронополітика

Практичне заняття:

1. Поняття та специфіка політичного часу.
2. Поняття і зміст хронополітики. Структурованість і управління політичним часом.
3. Політичний та історичний час. Лінійні, циклічні концепції історичного часу в політичному вимірі.
4. «Реванш історії» та його світ-системна інтерпретація.

Теми рефератів:

1. *Політичний час та динаміка політичних режимів: хронополітичний зміст «горбачовської перебудови».*
2. *«Реванш історії» у контексті XX з'їзду КПК.*
3. *Що таке «кінець історії» за Ф. Фукуямою і за І. Крассевим ?*

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** треба усвідомити, що політичний час – різновид соціального часу, який вимірюється політичною подієвістю, може бути оберненим, нерівномірним, неоднорідним, лінійним і циклічним.

Ще політичний час називають «якісним часом». У Стародавній Греції існувала два терміни для позначення часу: «Хронос» – формальний час,

«Кайрос» – справжній час, насичений змістом і змістом. А німецький теолог Пауль Тілліх у цьому сенсі писав так: «... для того, хто усвідомлює динамічний, творчий характер життя, час насичений напруженнями, загрожує можливостями, він має якісний характер і сповнений сенсу».

Подієвість політичного часу залежить не лише від самих подій, що відбуваються у певний проміжок історії, але й від смислового навантаження, що дається конкретними людьми і може інтерпретуватися залежно від значення, яке надається певним подіям політичними суб'єктами або пересічними громадянами.

Г. Гейне писав у цьому зв'язку: «Кожне століття, набуваючи нових фактів, набуває нових очей». Тому висвітлення політичної історії завжди є тенденційним, а хтось помітив, що історія «пишається переможцями».

Політичний час пов'язаним з психологічним часом. Зокрема, психологічний вік людини визначається залежно від кількості пережитих значущих для людини подій. Прискорене дорослішання молодих людей є ознакою динаміки в тому числі і політичного часу, що може характеризуватися кризовими ситуаціями у суспільстві (наприклад, війна, революція).

Політичний час пов'язаний з біологічним часом, що пов'язаний з таким в політиці явищем, як зміни поколінь. Поняття «геронтократія» стосовно верхівки політичного класу в СРСР стала приводом до численних анекдотів.

Опрацьовуючи **друге питання**, треба усвідомити поняття хронополітики, що визначається як взаємозв'язок між політичним управлінням, своєчасністю політичних рішень та соціальною динамікою.

Політична динаміка може випереджати соціальну динаміку (за Марксом, «революції – локомотиви історії»), стимулювати соціальну

динаміку, а реванш соціальної динаміки може зумовлювати те, що має назву політичної реставрації. Як приклад, реставрація монархії у Франції після Великої Французької революції, часткова реставрація сталінізму в СРСР після «хрущовської відлиги». Коли політична динаміка відстає від соціальної динаміки, то може породжуватися ефекти стагнації або застою. Як приклад, «брежнєвський застій» у колишньому СРСР.

Соціальний час має диференційовану темпоральність, що теж важливо для управління соціальною динамікою. Диференційована темпоральність виражається в тому, що різні соціальні групи (соціально-професійні, соціально-демографічні, соціально – етнічні) можуть мати різну соціальну динаміку і відповідно в різних часових вимірах.

Управління диференційованою темпоральністю також включається в поняття «хронополітики» для підкреслення зв'язку між соціальною і політичною поведінкою певних груп суспільства та їх сприйняттям часу.

Плюралізм типів соціального часу виражається, наприклад, у тому, що групи лідерів живуть у стабільному, передбачуваному часі. Групи аутсайдерів живуть у есхатологічному (катастрофічному) часі. Найбільш динамічними є серединні групи, оскільки їх метою є скорочення відставання від груп – лідерів. Але якщо ці групи не відчують підтримки з боку суспільства, політичної еліти, вони втрачають динаміку, або шукають більш динамічне суспільство.

Хронополітика «третього часу» визначається як пошук моделі «справжнього існування» людини в сучасному світі, обумовлений тим, що сучасна криза ідеологій лібералізму і марксизму носить незворотний характер.

Вирішення проблем цивілізації – не на шляху пошуків моделей «сучаснішого зростання», а в напрямку того, що можна назвати моделлю справжнього існування. Найкраще відбиває її сутність поняття самодіяльного часу, чи «третього часу»

Третій час, на відміну від першого (виробничого) і другого (час дозвілля), найбільше пов'язує людину з повсякденним оточенням, з навколишньою територією – простором «малої батьківщини».

Готуючи **третє питання**, треба звернути увагу на те, сучасні концепції історії пов'язані з переходом західної частини людства від традиційного до модернізованого суспільства, що було пов'язане з індустріальною модернізацією промисловості, з науково-технічною, технологічною революцією і розповсюдження західного досвіду модернізації (частково у вигляді «вестернізації») на інші частини світу.

Це було частиною реального історичного досвіду, але інтерпретації цього досвіду різнилися і викристалізувались у вигляді двох основних підходів:

1. Лінійний (прогресистський) підхід ґрунтується на ідеї того, що первісне людство перебувало в дикому стані, а починаючи з епохи Просвітництва людство усвідомлює, що існує прогрес, який пов'язаний з розвитком знання та науково-технічної озброєності, з розвитком інтелектуальних здібностей людини. І цей шлях розвитку стає єдиним для всього людства.

2. Циклічний підхід ґрунтується на тому, що єдиного шляху розвитку для людства немає, а людство існує як строкате різноманіття окремих цивілізацій, кожна з яких виникає і згодом гине, але між народженням і загибеллю проходить певні (однакові для різних цивілізацій) етапи розвитку: цивілізації, як і люди, проходять стадію народження, потім розквітають, потім досягають зрілості, а потім дряхліють, розсипаються і зникають.

В сучасне розуміння лінійності історії вкладають не тільки оптимістичний зміст, а й песимістичний, оскільки «фінал історії» може розгортатися у двох варіантах.

1. Песимістичний есхатологізм (від грец. ἔσχατος — «кінцевий», «останній» + λόγος — «слово», у релігійному сенсі уявлення про катастрофічний кінець історії та світу). Можливий не лише як релігійний катастрофізм, а й соціальний («кінець історії» Ф. Фукуяма), екзистенційний («Бог мертвий» Ф. Ніцше).

2. Оптимістичний хіліазм (від грецького «chiliasmos»– «тисяча», релігійно розуміється як тисячолітнє царство Христа Землі після другого пришествя). У світському значенні – конкретне втілення ідеальних станів життя (комунізм, лібералізм).

Стосовно циклічних концепцій історії Дж. Грей зауважує, що вони також мали європейське походження, хоча і від іншої гілки Просвітництва, що пов'язана була з романтичним світоглядом.

Підготовка до **четвертого питання** передбачає усвідомлення, що кінець ХХ і початок ХХІ століття явили собою феномен несподіваного економічного стрибка деяких Східних держав (зокрема, Японії, Сінгапуру, Індії, Китаю, Південної Кореї) внаслідок «модернізації без вестернізації». На тлі кризових тенденцій, що стали яскраво вираженими в Західному світі (зокрема, після теракту в США 11 вересня 2001 року) стрімке зростання ролі східних держав у світовій економіці, сприяв народженню концепцій «історичного реваншу Сходу» після 500 – річного економічного і військового домінування Заходу у світовій економіці і політиці.

Дослідники визначають Захід як цивілізацію часу, де історичний час є ключовою категорією, альтернативною категорією простору. Формацийний тип мислення народжений у країнах і пов'язаний з абсолютизацією часу. Західний хроноцентризм втілюється й у ідеях модернізму, прогресизму, футуризму, авангардизму.

А відступ західної цивілізації від історизму, пов'язаний із бажанням оголосити «кінець історії» або приватизувати історичний процес на користь «золотого мільярда», позбавляє її цивілізаційної легітимації в очах решти людства.

Залучення історії до східної вічності можна назвати «реваншем історії», а не реваншем Сходу, тому що зміна фази історичного циклу, що наближається, необхідна Заходу, не менше, а можливо, і більше, ніж східному полюсу людської цивілізації.

Сьогодні ми бачимо, що сценарій розвитку Росії як мосту між Заходом і Сходом, виявився геополітичною утопією. Російський простір був (ще за часів полеміки «західників» і «слов'янофілів») і продовжує бути скоріше конфліктним зіткненням різних сценаріїв розвитку, яке можна були стримувати лише «залізною рукою» авторитарної влади.

Завдання для самостійної роботи:

1. В чому специфіка політичного часу в порівнянні із фізичним часом ?
2. Що таке інверсія політичного часу ?
3. Що таке хронополітика?
4. В чому сенс «диференційованої темпоральності» суспільства ?
5. Які світоглядні і соціально-політичні витоки лінійного і циклічного розуміння історичного часу ?
6. Що таке в сучасному розумінні лінійності історичного часу «песимістичний есхатологізм» і «оптимістичний хіліазм» ?
7. Що таке, в Вашому розумінні, «реванш історії»?

Тема 4. Політичний простір. Геополітика.

Практичне заняття:

1. Поняття та специфіка політичного простору. Поняття хронотопу.
2. «Номос Землі» в концепції політичного простору К. Шмітта та її сучасні інтерпретації.
3. Перспективи «українського вибору» у контексті сучасних геополітичних трансформацій.

4. Локалітет як специфічний політичний простір в глобалізованому світі.

Теми рефератів:

1. *«Теорія партизана» К. Шмітта та геополітичний сенс сучасного тероризму.*
2. *Поняття «хронотопу» та 30 – річний «round trip» української політикуму.*
3. *«Україна – не Росія» Л. Кучми та чому Т. Ейдельман поставила Путіну «двійку» з історії?*

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** треба усвідомити, що політичний простір – якісний простір чи «місце розвитку», різновид соціального простору, де саме місце розвитку політичних подій впливає на те, що відбувається як в конкретному державотворенні, так і в міждержавних відносинах.

Але також в розумінні політичного простору значне місце займає людська свідомість, що створює певне бачення політичного простору, може впливати на мотивацію щодо зміни простору свого існування і втілюватись в певні геополітичні стратегії.

Також слід звернути увагу на поняття хронотопу, що акцентує чотирирівимірність соціального і політичного простору, оскільки окрім трьох фізичних параметрів включає часовий. Поняття хронотопу фіксує «спайку» простору та часу, задаючи його подієву наповненість.

У соціальній психології під хронотопом розуміють характерну комунікативну ситуацію, що повторюється у певному часі та місці (наприклад, «хронотоп шкільного уроку»). У культурології поняття хронотопу використовувалося для характеристики ментального стану людей у певну культурну епоху. Як приклад політичного хронотопу можна пригадати ситуацію політичної поведінки Б. Хмельницького під час

визвольної війні 1648 року, коли він не наважувався створити власну державність з огляду на відсутність династичної традиції в Україні.

Опрацьовуючи **друге питання**, треба звернутись до роботи К. Шмітта «Земля і море», де автор наголошує, що протистояння морського та континентального світів лежить в основі пояснення цивілізаційного дуалізму, що постійно породжує планетарну напругу і стимулює процес історії:

Телуричний елемент (від лат. *telluris* – земний) скоріш історичний, ніж географічний, також антропологічний, оскільки людина – землевласник. Логіка Землі фундаментально політична, оскільки лежить на просторових розмежуваннях, поділ землі на чітко обмежені ділянки простору, пов'язані з інстанцією держави.

Логіка моря – таласичний елемент (від грец. *tallassa* – море) – нестійка та хаотична, оскільки в океані немає бар'єрів, кордонів, власності, вона не підпорядковується ні державному, ні територіальному суверенітету. Свобода морів пов'язана зі свободою світової торгівлі та з торгівлею взагалі, але й з економічним контролем над територією.

«Номос» (грец. «*nomos*»), за К. Шміттом – це термін, що позначає "щось оформлене, упорядковане, організоване". За логікою К. Шмітта – це фундаментальний просторовий порядок, закон Землі («*Raumordnung*»). Закон як фундаментальний порядок землі (Номос) у Шмітта протиставлений закону як простому правилу (*Gesetz*), який у ліберальному мисленні є основою держави.

Номос Землі належить до телуричної логіки, яка, за Шміттом, послідовно веде до ідеї «*Grossraum*» – до держави–континенту.

Питання про «новий номос Землі» ставиться у К. Шмітта у формі альтернативи: чи буде світ однополярним чи багатополлярним? Або: універсалізм світу проти «великого простору». У першому випадку світ перестане бути політичним, у другому – політичним залишається, але

національна держава втрачає своє вирішальне політичне значення. Жах «глобалітаризму», за К. Шміттом – це глобалізований світ без політики.

Чи можна вважати ЄС прикладом «великого простору? За Шміттом, не можна. Логіка континентальної Європи несумісна з морською логікою атлантизму (де домінує місце Англії зайняли США), тому головна геополітична мета США – перешкодити формуванню континентального чи євразійського хартленда, здатного посперечатися зі своїми власною силою.

Готуючи **третє питання**, слід звернути увагу на геополітичну картину світу, представлену у книзі З. Бжезинського «Велика шахівниця». Україні в ній відводиться місце одного з геополітичних центрів сучасного світу (поряд з Азербайджаном, Туреччиною, Південною Кореєю, Іраном), який створює так звану «дилему єдиної альтернативи» для Росії : «Без України Росії не бути євразійською імперією, а Україна без Росії може стати Європою Для Росії є дилема: стати частиною Європи без України або стати «євразійським» ізгоєм».

Як альтернативу концепції З. Бжезинського, можна розглядати концепцію політолога О. С. Панаріна, що пропагував ідею «євразійства», звільнену від комуністичного іміджу за допомогою «єкуменічного» («вселенського») діалогу культур у світській та релігійній формах. Світська – єдиний інформаційний простір, включаючи мас-медіа, стандарти освіти, кооперація у наукових дослідженнях. Релігійна – діалог церков православної та мусульманської та перетворення Києва на духовний центр православ'я.

Сьогодні ми бачимо, що сценарій розвитку Росії як євразійського мосту між Заходом і Сходом, виявився геополітичною утопією. Російський простір був (ще за часів полеміки «західників» і «слов'янофілів») і продовжує бути скоріше конфліктним зіткненням різних сценаріїв розвитку, яке можна були стримувати лише «залізною рукою» авторитарної влади.

Перспективи «українського вибору» слід розглядати у контексті сучасних світ-системних трансформацій. Тому ані концепція «Grossraum»

К. Шмітта, ані концепція однополярного глобалізованого світу під проводом США не можуть бути стратегічними перспективами для України. В якості інформації для роздумів доречно навести фрагмент з книги «Україна – не Росія» Л. Кучма, який, характеризуючи специфіку української державності, у розділі «Два обшири та два місця розташування» пише: «Розміри нашої країни не породжують клаустрофобії у її мешканців, їм просторо і вільно у собі вдома... Загалом, у України європейський розмір. Розмір XXL».

Підготовка до **четвертого питання** передбачає усвідомлення поняття локалітет (територіально-політична спільнота) – тип регіонального співтовариства, що має ознаки політичної суб'єктності. Остання розуміється як здатність регіону до активної політичної діяльності, що базується на усвідомленні та артикуляції місцевими елітами регіональних інтересів у відносинах як із центром, так і з іншими територіальними суб'єктами.

Джерелом прагнення політичної суб'єктності місцевих еліт може бути реакція на виклики центру, що мають характер загрози для регіону. Хоча завжди існує небезпека підміни регіональних інтересів інтересами регіональних еліт. Тому реальна регіональна політична суб'єктність залежить не лише від ступеня вираження регіональних інтересів, але й ступеня вираження елітами своїх політичних ідентичностей (щільність і характер соціальних комунікацій, створення регіональних політичних партій, наявність «географізованої» політичної ідеології).

Подібний кут зору дозволяє уникнути погляду на регіональну територію як на «порожню посудину», механічне вмістище тих чи інших подій та явищ, позначене адміністративними кордонами.

Локалітет перетворює регіон із «територіального суспільства» на «персоналізоване», щось подібне до спільноти. Якщо суспільство ґрунтується на інтересі, вигоді, то спільнота на «солідарності за подібністю» (сусідство, сім'я, дружба, кровна спорідненість).

Завдання для самостійної роботи:

1. Чому політичного простір називають ще «якісним простором» ?
2. Що таке «хронотоп» і який політичний сенс цього поняття ?
3. Що таке «номос Землі» в розумінні К. Шмітта ?
4. Що таке «Grossraum» в розумінні К. Шмітта ?
5. Яке місце України в геополітичній концепції З. Бжезинського?
6. Як Ви розумієте проблему сучасного геополітичного вибору України ?
7. Що таке «локалітет» і який політичний сенс цього поняття?

Тема 5. Онтологія війни та миру.

Практичне заняття:

1. Онтологія та типологія війн. Критерії типологізації.
2. Проблема справедливих і несправедливих війн. Критерії розрізнення.
3. Концепція війни К. фон Клаузевіца та її політичне значення. 4.
4. Специфіки сучасних війн: концепції та історичний досвід.

Теми рефератів:

1. «Право війни» у концепції К. Шмітта та у міжнародних конвенціях: порівняльний аналіз.
2. Е. Балібар: Політика як війна. Війна як політика.
3. Трансформація війни в концепції М. ван Кревельда.

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** слід звернути увагу на те, що існує два онтологічні погляди на природу війни: 1) війна є окремим випадком, відхиленням від початкової гармонії, елементом безладдя в універсальній системі соціального порядку; 2) війна є «абсолютним» законом космосу та неминучим елементом людської спільноти.

Також слід зосередитись на визначенні «війни» як просторово протяжного безперервного збройний конфлікт помірної інтенсивності двох

чи більше сторін із метою насильницького примусу підпорядкування. Слід вирізняти поняття війни від понять «прикордонний конфлікт», «конфлікт низької інтенсивності», «терористичний акт». Також слід вирізняти поняття «внутрішні війни» і «зовнішні війни»

З погляду П. Манноні: «Війна визнає прямо пропорційний зв'язок між значною просторовою протяжністю, помірною інтенсивністю та безперервною частотою; тероризм характеризується зворотною пропорційністю між незначною просторовою протяжністю, крайньою інтенсивністю та переривчастою частотою».

На думку Е. Балібара, у війні міститься елемент, пов'язаний з насильством, який завжди залишається частково неконтрольованим. Тобто суть війни пов'язана з надмірністю засобів по відношенню до їхньої гіпотетичної мети.

Е. Балібар наводить таку типологію війн:

- війни між державами та громадянські війни;
- війна та революція (попри існування «революційних воєн»);
- оголошені та неоголошені війни;
- регулярні чи конвенційні війни та партизанські війни (які у якийсь момент виявляються не відмінними від тероризму чи того, що вважається таким);
- війна і злочин чи вендетта-«приватні війни»;
- примітивні, «варварські», племінні чи етнічні війни та цивілізовані війни, які є також політичними чи законними;
- релігійні війни (або «джихад», «хрестові походи» тощо) та світські війни;
- національні війни та колоніальні війни;

- завойовницькі чи агресивні війни та оборонні чи визвольні війни;
- обмежені війни (стосуються солдатів або поставлених під рушницю та військових споруд) та тотальні війни (які зазвичай націлені на громадянське населення та спрямовані на руйнування його життєвого середовища).

Опрацьовуючи друге питання, слід звернути увагу, що в епоху світових релігій як основний критерій справедливості використовувався мотив божественного права, релігійної справедливості. Найголовніше, на думку Ж. де Местра, полягає в тому, що війна приходить тоді, коли кричуща несправедливість народів «закликає до помсти Бога». Цей аргумент, як вважав де Местр, не лише пояснює священний характер війни, а й виправдовує її.

На думку М. Фуко, закінчення Тридцятирічної війни і підписання в 1648 Вестфальського миру стало початком переходу в Європі від династичного суперництва до конкуренції держав, до міжнародної політики як політики рівноваги і державного інтересу і появи нової концепції справедливих воєн. Тридцятирічна війна призвела до зникнення і імперських амбіцій і церковного універсалізму, а метою політики стало збереження балансу сил у Європі. Концепція «справедливої війни» має такий вигляд: більше немає війни за права, за справедливість, але є війна за державний інтерес. Є повне право розв'язати війну без юридичного обґрунтування, але з суто дипломатичним – відновити рівновагу.

Класовий критерій справедливості воєн був покладено основою марксистської філософії: несправедливі війни ті, що ведуться на користь панівних експлуататорських класів, тоді як війни на користь пригноблених народів і класів – ці війни справедливі.

Але найбільш поширеним є критерій, що можна назвати критерієм здорового глузду, який запропонував ще давньогрецький оратор Демосфен. Справедливі війни, на його думку, ведуться заради захисту батьківщини від руйнування та знищення ворогом. Несправедливі ті війни, які ведуться через користь, вигоди, порушення принципів справедливості.

Цей критерій і досі залишається найбільш зрозумілим і розповсюдженим, зокрема і міжнародних документах і конвенціях. Зокрема, в статті 51 Уставу ООН він зафіксований у вигляді принципу права на самооборону («захист «правого діла»). Але воно містить складнощі для його практичного застосування. В резолюції 3314 Генеральної асамблеї ООН (1974 року) в якості агресії розглядається «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави», але вона містить зауваження, що визначати певні дії в якості агресії не виправдано, якщо ці дії або їх наслідки «не носять достатньо серйозного характеру». Тобто необхідно дотримуватись «принципу співрозмірності» відповіді виклику з боку іншої сторони.

В цьому контексті варто навести думку М. ван Кревельда з книги «Трансформація війни». Автор використовує поняття "війни за виживання" як єдиний можливий критерій справедливих воєн. Як конкретний приклад таких війн Кревельд, називає дві війни Ізраїлю проти арабів: війну 1948 – 1949 років відразу після утворення держави і «шестиденну» війну з 5 по 10 червня 1967 проти Єгипту, Сирії, Йорданії, Іраку, Алжиру. Але автор відмовляє у назві «справедлива» «Першої ліванської війни» — воєнної операції Ізраїлю на території Лівану в 1982 році в рамках громадянської війни в Лівані з метою знищення баз Організації звільнення Палестини.

Готуючи **третє питання**, слід звернути увагу на класичне розуміння війни, що належить німецькому генералу Карлу фон Клаузевицу: «Війна є продовження політики іншими, насильницькими засобами. Як писав Клаузевиц, «війна є як політичний акт, а й справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, проведення їх іншими засобами».

Клаузевиц вважав, що війна «є дивною трійцею, складеною з: 1) насильства як початкового свого елемента, ненависті і ворожнечі, які слід розглядати як сліпий природний інстинкт; 2) з гри ймовірностей та випадку, що робить її вільною душевною діяльністю; 3) з підпорядкованості її як знаряддя політиці, завдяки чому вона підпорядковується простому розуму».

Концепції війни Клаузевиця отримала назву концепції «тринітарної війни», тобто включає три елементи: армію, уряд та народ. Найяскравіше виявилось це у «наполеонівських війнах», що надали урок Європі: дієве перетворення революційного імпульсу, тобто історичної появи народу як політичного суб'єкта, у військову міць, яку Бонапарт міг використати для своїх завоювань,

Піддаючи критиці Клаузевица, сучасні автори відзначають, що, по-перше, його концепція війни відповідала певній історичній епосі, що відходить тепер у минуле, а, по-друге, «феномен війни» розглядався в ній з точки зору євро-американського центру, без урахування периферії, де від початку європейської експансії у неоголошених війнах широко використовувалися геноцид і терор.

Підготовка до **четвертого питання** передбачає розуміння специфіки «нових війн» як злиття тероризму та партизанщини із регулярною війною. «Нові війни» в розумінні Е. Балібара це:

– результат технологічних перетворень, а також інституційного розподілу влади у світі у формі володіння ядерною зброєю, який полягав не у скасуванні звичайних воєн, а у виштовхуванні їх на периферію;

– вони концентруються частіше у країнах, що знаходяться «за межею бідності», що поділяє сучасний світ, особливо на землях неспроможних держав;

– вони розмивають різницю між регулярними арміями та партизанськими чи терористичними силами або навіть між військовими та громадянськими, зовнішньою війною та громадянською війною;

– вони роблять необхідним визнання не тільки суб'єктивної, а й об'єктивної ролі етнічності, етнорелігійних ідентичностей та політики ідентичності у виникненні, розвитку та наслідках «нових воєн».

Тотальна війна з крайніми проявами виходить тепер з-під контролю самих держав, скасовуючи інституційні «регулярні» відносини між урядами, арміями та народами і, як правило, мобілізуючи так звані «меншості» (етнічні чи релігійні, або й ті, й інші), яким самі прагнуть кинути виклик державі, якщо не зруйнувати її.

Вони не лише уникають бойових зіткнень і нападають переважно на громадянське населення, але й створюють те, що називають «грабіжницьким соціальним середовищем» (всередині та навколо військових зон, які включають торгівлю зброєю та наркотиками та вилучення продуктів харчування та інших корисних речей у незаможного населення) .

Завдання для самостійної роботи:

1. Як Ви розумієте проблему онтологічних засад війни ?
2. Які Вам відомі концепції «справедливої війни» ?

3. В чому полягає, на Вашу думку, різниця між війною і тероризмом як форм збройного насильства ?
4. В чому сенс «тринітарної» концепції війни К. фон Клаузевіца ?
5. В чому полягає специфіка сучасних війн ?
6. Що таке, у Вашому розумінні, «гібридна війна» ?
7. Як би Ви аргументували справедливість сучасної війни України проти Росії ?

Змістовий модуль 2.

Тема 1. Політична праксеологія: сутність та проблематика.

Практичне заняття:

1. Поняття та проблематика політичної праксеології.
2. Основні концепції політичної праксеології.
3. Концепції «краху лібералізму» І. Валерстайна та «світ–системних мегациклів» Дж. Аррігі.
4. Концепції нового політичного суб'єкта.

Теми рефератів:

1. Гендерний фактор політичної суб'єктності.
2. Етнічність як рушійний фактор сучасної політики.
4. Довге двадцяте століття: гроші, влада та витоки нашого часу (за Дж. Аррігі).

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** треба розуміти, що праксеологія (від грецьк. *praktikos* – діяльний, слухний) – вчення про сенс, напрям, межі людської діяльності, можливості та межі його втручання у перетворення природи, зокрема, людської природи.

Мова йде про суспільно–політичні практики, що запроваджені значною частиною людства і мають наслідки для всього людства («світ – системні»

практики), можна казати глобальні наслідки. В політико – праксіологічному вимірі зазначена проблематика трансформується у питання:

1) як пов'язаний сучасний технологічний спосіб існування із домінуванням у сучасному світі певних політичних системам і відповідно із трансформацією міжнародних відносин?

2) чи можливі альтернативні сценарії розвитку людства і як вони пов'язані з існуючими політичними практиками ?

3) чи потребують альтернативні сценарії появи нових політичних суб'єктів, інституцій? яких саме?

Відомий ізраїльській історик Ю. Н. Харарі зауважив з цього приводу: «Як же нам рухатися вперед і впоратися із викликами, які несуть із собою революції в ІТ та біотехнологіях? Можливо, ті ж учені та підприємці, руками яких руйнується звичний світ, знайдуть технологічні рішення для його порятунку? Наприклад, мережеві алгоритми можуть сформувати деякі інструменти для всього людства, яке буде колективно володіти всіма даними та управляти майбутнім розвитком життя. Чи в міру посилення глобальної нерівності та зростання соціальної напруженості у світі Марк Цукерберг звернеться до двох мільярдів френдів із проханням об'єднатися для спільних дій?».

Опрацьовуючи **друге питання**, треба звернути увагу на альтернативні сценарії розвитку людства, що з'явилися ще вже у ХХ столітті:

1. Концепція **«ноосфери»** (тобто виникнення всепланетарного розуму), яка є завершальною фазою людського розуму, що набуває космічного сенсу і зможе управляти гармонізацією відносин людини та природи. Виникнення цієї концепції пов'язане ще з 30–ми роками минулого століття та з іменами Т. де Шардена і В. І. Вернадського. Активно почала поширюватись у 60 –

70–ті роки ХХ століття у зв'язку з практичним освоєнням комічного простору .

2. «Екологічний фундаменталізм» і концепція «кордонів зростання» Римського клубу (А. Печчеї), що сформувалася наприкінці 60–их років у вигляді математичного моделювання наслідків темпів зростання чисельності людства і відповідно його впливу на вичерпання в найближчій перспективі природних ресурсів існування людини на Землі. Ця концепція передбачала, зокрема, створення планетарного уряду, не обмеженого інтересами конкретних держав. Поширювалась до кінця 70–х років, коли виявилось, що тенденція до катастрофічного зростання чисельності населення Землі дещо змінилася.

3. Концепція **абсолютної технологічної свободи**, виробництва потрібного людині середовища із задалегідь заданими параметрами аж до заміни Землі новою системою проживання, що теж почали з'являтися ще у 30–роки ХХ століття і були пов'язані із соціально–політичними утопіями («Аеліта» О. М. Толстого) або антиутопіями («Машина часу» Г. Уеллса) .

Сьогодні ця концепція трансформувалась у концепцію трансгуманізму, а, набуваючи політичного сенсу трансформується, зокрема, в концепції «золотого мільярду», «цифрового тоталітаризму».

Готуючи **третє питання**, слід звернути увагу на соціально–політичні концепції, що виникли у другій половині ХХ і на початку ХХІ століть, варто назвати:

1. «Критична теорія суспільства», створена в 20–30 роках представниками першого покоління Франкфуртської школи (Т. Адорно, Е. Фромм, М. Хоркхаймер), спрямована на обмеження так званої «інструментальної раціональності» і представлена в книзі «Діалектика Просвітництва». До другого покоління цієї школи належить Ю. Хабермас (1929 р. н.) з його концепцією колонізації «життєвого світу» (соціальної взаємодії людей) «світом систем» (працею) і «теорією комунікативної дії» («універсальної прагматики», практичного дискурсу).

2. Концепцію «одномірної людини» і «молодіжної контркультури» Г. Маркузе, який також належав до радикальної інтелектуальної течії Франкфуртської школи, ідейний натхненник руху «нових лівих».

3. Концепцію «соціалізму з людським обличчям». Одним з ідейних натхненників цього суспільного інтелектуального руху був Ян Паточка (1907–1977) — чеський філософ і викладач, один із перших підписантів «Хартії–77» та один із її речником. за що заплатив власним життям: він помер унаслідок репресій поліції на допитах фраз.

4. Концепцію «краху лібералізму», висловлену ще наприкінці ХХ століття І. Валерстайном у книзі «Після лібералізму» та Дж. Аррігі у книзі «Довге ХХ століття: гроші, влада та витоки нашого часу».

Сучасна світосистема, з погляду І. Валерстайна, наближається до свого кінця. Потрібно, проте, щонайменше ще п'ятдесят років передсмертної кризи, тобто хаосу, перш ніж ми зможемо сподіватися вийти до нового соціального порядку. Але вже сьогодні очевидно, що серйозно слабшають соціально-економічні засади світ-системи.

Соціологічний аналіз напряму розвитку сучасної капіталістичної світ-системи І. Валерстайна доповнює економічний аналіз Дж. Аррігі у книзі «Довге ХХ століття: гроші, влада та витоки нашого часу».

Автор використовує поняття «мегациклу» та «СЦНК» (Світові центри накопичення капіталу) і пропонує формулу влади, що розкриває механізми динаміки капіталістичної світової системи: «Влада = військова сила + капітал»). У цій формулі сила і капітал виступають як форма влади, невіддільні один від одного в циклі: "виробництво – торгівля – політика – війни – ВПК (військово-промисловий комплекс) – виробництво". А сам мегацикл є ланцюжком: «надлишок капіталу – зниження його прибутковості – інвестиції у владу – захоплення територій – зростання прибутковості капіталу – надлишок капіталу».

Підготовка до **четвертого питання** вимагає звернути увагу на книгу «Повернення людини чинної» **А. Турена**, який проводив думку, що діюча

особа суспільства за старих часів протестувала проти традицій, угод, форм репресії та привілеїв, які заважали його визнанню. Сьогодні воно протестує з такою самою силою, але проти апаратів, дискурсів, які заважають йому роз'яснити свої проекти, визначити свої власні цілі. Тобто боротьба за визнання змістилась в сферу визначення культурної орієнтації.

Турен називає сучасну боротьбу за культурні орієнтації боротьбою за історичність. В центрі соціології Турена опиняється поняття соціального руху. Соціальний рух має місце там, де є конфлікт відносно культурних цінностей та орієнтацій, але Турен наголошує на тому, що ці культурні орієнтації не є різні, вони спільні для тих, хто прагне встановити контроль над ними.

Цей конфлікт може існувати тільки у відкритому суспільстві, наділеному демократичними інститутами та при відмові від авторитету абсолютної держави. Соціальні рухи, на думку Турена, замінюють класи, таким чином вони стають соціальними діячами сучасності. В якості такого суспільного руху може бути «райдушна коаліція» (союз жінок, гомосексуалістів, безробітних, етнічних меншин).

Як претендент на нову дійову особу історії розглядається «новий середній клас». Деякі дослідники вважають, що невдоволення «середнього класу» існуючим світопорядком зростає у багатьох країнах. До «бунтарів» належать американці, що втратили заощадження, європейці, які розчарувалися в партіях і не зуміли сховатися від бідняків і злиднів, а нечисленних забезпечених жителів країн периферії мучить совістю.

Усі вони об'єднуються та готують «глобальне повстання середнього класу». Більше того, повстання вже почалося, але ми не знали про нього суто з вини журналістів, які «бездумно охрестили його антиглобалістським рухом».

Завдання для самостійної роботи:

1. Як Ви розумієте праксеологічні проблеми сучасної людської цивілізації ?
2. Як Ви розумієте поняття «цифровий тоталітаризм» ?
3. В чому сенс концепції «краху лібералізму» І. Валерстайна ?
4. Як Ви розумієте світ-системну концепцію влади Дж. Аррігі ?
5. В чому сенс концепції «Повернення людини чинної» А. Турена?
6. В чому сенс концепції «нового середнього класу» ?

Тема 2. Філософські проблеми державотворення.

Практичне заняття:

1. Філософські концепції походження та еволюції державності, їх світоглядне значення.
2. Еволюція державності в концепції М. Фуко. «Поліція» і «політика».
3. Концепт «суверенність держави» та його сучасне осмислення.

Теми рефератів:

1. Концепція держави як «осілого бандита» М. Олсона та її методологічні засади.
2. Поняття державного суверенітету та сучасні проблема десуверенізації держав.
3. Книга «Після Європи» І. Крестева та її світоглядний сенс

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** треба звернути увагу на концепцію держави як «осілого бандита» М. Олсона, що розроблялася в межах теорії «раціонального вибору», держава ототожнюється з «осілим (стаціонарним) бандитом», котрий вирішив закріпитися на певній території, одноосібно контролювати її та отримувати дохід від населення (здійснювати пограбування) у довгостроковій перспективі. У цьому полягає його

відмінність від «бандитів-кочівників» або «бандитів-гастролерів», ціллю котрих є отримання максимальної вигоди у короткостроковій перспективі.

Пограбування, які здійснюються «осілим бандитом», набувають форму регулярного оподаткування, при цьому розумний «осілий бандит» встановлює таке оподаткування, за якого у населення залишається частина ресурсів, які можна використати для накопичення, інвестування і наступного збільшення обсягів виробництва і, відповідно, прибутку, котрий оподатковується «осілим бандитом». Окрім того, «осілий бандит» стимулює розвиток господарської діяльності і зацікавлений у економічному розвитку території

Очевидною тенденцією еволюції державності, що відзначається авторитетними дослідниками, є послаблення цього політичного інституту, його розмивання.

Консерватор К. Шмітт розглядав деградацію національної держави з антиліберальної точки зору: «Держава і політичне довгий час перетиналися один з одним, але ніколи не змішувалися... Епоха держави наближається до кінця... Держава як зразок політичної єдності, наділеної найдивовижнішою монополією, монополією на політичне рішення, держава як шедевр європейської форми та західного раціону повалено зі свого трону».

На послаблення державності звернули увагу і представники «лівих» поглядів. Наприклад, з погляду І. Валерстайна, легітимність державних структур і тим самим їхня здатність підтримувати порядок падає: «Це не майбутнє – це вже сьогодні. Ми бачимо його в гігантському зростанні почуття незахищеності — стурбованість злочинністю, стурбованість невмотивованим насильством, стурбованість неможливістю досягти справедливості в судовій системі, стурбованість грубістю і жорстокістю поліції».

Французький соціолог «лівої» спрямованості А. Турен у книзі «Повернення людини чинної» проводив думку, що сучасна держава не є тепер принципом єдності життя. Вона сприймається скоріше як керівник

підприємства, бюрократ або як тоталітарна влада, але не як агент інтеграції дійових осіб суспільства. Тому національне почуття сьогодні набагато слабше, особливо в Західній Європі, ніж півстоліття тому.

В цьому сенсі важливо поставили питання про значення бюрократії в сучасному державному управлінні, що перетворюють державу на певну корпорацію в середині суспільства, а демократія існує лише для того, щоб максимально технологічно здійснювати конкуренцію олігархічних еліт. Тому ще М. Вебер, що власне і розробив теорію раціональної бюрократії, називав американську ліберальну демократію «олігархічним лібералізмом».

Чи не є найважливішою тенденцією у розвитку державності бюрократизація цієї інституції, яка буде набирати поширення ще й через широке розповсюдження цифрових технологій комунікації? Поняття «цифрового тоталітаризму» сьогодні вже не здається метафорою, а є новим ресурсом влади, який інколи легковажно називають «е – державою» або «державою в смартфоні». Реально в смартфоні може опинитися не держава, а суспільство.

Опрацьовуючи **друге питання**, слід зосередити увагу на оригінальності поглядів М. Фуко на інституту державності, висловленого ним, зокрема, в роботі «Безпека, територія, населення», що ілюструє його вислів: «держава взагалі — це міфічна абстракція, значення якої значно менше, ніж багато хто з нас вважає».

За Фуко, держава – це сукупність певних управлінських функцій стосовно населення, які виникали в різний час: 1) розширення території та опіка населення (армія, суд); 2) управління населенням (поліція); 3) економічна інтеграція. Також, за М. Фуко, необхідно створити генеалогію сучасної держави та її різних апаратів, звернувшись до історії управлінського інтересу.

З XVII століття державному будівництві впроваджуються дві нові технології «управління». Одна утворена процедурами, необхідними для підтримки європейської рівноваги після Вестфальського миру 1648 р. і

необхідним для цього подвійним інструментарієм: 1) постійної і багатосторонньої дипломатії; 2) організації професійної армії. Друга – це те, що в ту епоху називають поліцією, і що має мало спільного з тим, що ми розуміємо під цим сьогодні.

З XVII століття «поліцією» називають сукупність коштів, якими можна підтримувати стабільне та контрольоване ставлення між порядком у державі та зростанням його сил, перетворити щастя людей через саму державу, урбанізувати територію.

Поліція – це те, що має забезпечити велич держави, це розрахунок та техніка (регламентація) у вигляді управління народонаселенням, а саме:

демографія (кількість людей по відношенню до ресурсів та можливостей території); економіка (забезпечення життєвих потреб, аграрна політика та торгівля, запаси продуктів та їх якість); здоров'я (не просто боротьба з епідеміями, а здоровіший життєвий простір, насамперед у місті); зайнятість (надання роботи всім, хто може працювати, заборона бродяжництва, турбота про розвиток та регламентацію ремесел); обіг ресурсів (комунікації: дороги, судноплавність рік), правила циркуляції товарів та робочої сили).

У XIX столітті формується модель, яка прийшла на зміну «поліцейській» технології і власне стала ліберальною політичною моделлю управління. При цьому населення розуміється не як сукупність робочих рук, а як носії індивідуальних інтересів, які можуть зазнавати узгоджених втручань у їхнє життя та діяльність за допомогою законів та пропагандистських кампаній.

Населення зростає, зменшується, змінюється, переміщається природним шляхом відповідно до своїх економічних інтересів. А закони мають висловлювати та захищати права вільного виробника.

Готуючи **третє питання**, треба звернути увагу на те, що визнання державного суверенітету, тобто створення самостійної держави та підтримання її територіальної цілісності, завжди було важливою політичною

проблемою, що створювала конфлікти як в середині країни, так і в міждержавних відносинах. А сьогодні з огляду на геополітичні трансформації в сучасному світі вона є однією з найгостріших політичних проблем, особливо у поліетнічних державах із компактним проживанням великих етнічних груп. Адже сьогодні у світі існує близько 200 визнаних держав, але в них мешкає 2500 етносів, з яких 320 чисельністю понад 1 млн. осіб.

Сучасне осмислення проблеми суверенності держави передбачає пошук причин послаблення державності. Для А. Турена причина полягає в тому, що сучасне державне політичне регулювання концентрується навколо управління економікою, але сьогодні регулювання має концентруватися навколо проблем культури та проблем особистості. Громадська думка може залишитись байдужою, коли націоналізують підприємства або навіть збільшують права профспілок.

Але коли змінюють статус телебачення, обговорюють права жінок (наприклад, переваги та негативні сторони контрацепції), коли торкаються проблем евтаназії чи перспективи генетичних маніпуляцій, кожен відчувається особисто та колективно порушеним.

Парадокс, описаний американсько-турецьким економістом Дені Родріком, відомий як парадокс глобалізації (називається також трилемою глобалізації), розглядає причину десуверенізації держави як наслідок наявності конфлікту між демократією, економічною глобалізацією та необмеженою автономією чи суверенітетом держави. Родрік стверджує, що неможливе співіснування цих трьох цілей політики на рівні національної держави.

Сучасний болгарський дослідник І. Крастев у книзі «Керування недовірою» про причину послаблення державності пише:

«Невміння та небажання ліберальних плит обговорювати міграцію та справлятися з її наслідками, їхня впевненість у тому, що існуюча політика вигідна всім, для багатьох уподібнює лібералізм лицемірству. Бунт проти

лицемірства ліберальних плит докорінно іменує політичний ландшафт Європи».

Заслуговує на серйозну увагу сучасна концепція державного суверенітету Ф. Фукуяма, що викладена, зокрема, в роботі «Сильна держава». Ф. Фукуяма зазначив, що більш як тридцять років провідною тенденцією в світовій політиці було послаблення державності внаслідок того, що: «Зростання світової економіки веде до руйнування автономії суверенних національних держав за рахунок зростання швидкості обміну інформацією, мобільності капіталу та меншою мірою трудових ресурсів». Автор наполягає на тому, що сьогодні головним питанням світової політики стало не зменшення державності, а її посилення.

Точкою відліку для необхідності зміни тенденції в розвитку державності стало, за Фукуямою, 11 вересні 2001 року: «Після 11 вересня головним питанням світової політики стало зменшення державності, а її посилення. Для окремих суспільств та для світової спільноти знищення держави – це прелюдія не до утопії, а до катастрофи. Закінчення Холодної війни призвело до виникнення низки «бідних держав-невдах» від Європи до Південної Азії. Ці слабкі держави несли загрозу міжнародному порядку, оскільки були джерелом конфліктів та серйозних порушень прав людини і оскільки стали потенційним джерелом тероризму нового різновиду, здатного проникати у розвинений світ».

Але якщо загроза тероризму в сучасному світі визнається більшістю цивілізованих країн, то стосовно засобів боротьби із ним існують розбіжності. Йдеться про переосмислення поняття імперіалізму, який не є таким, на думку Фукуяма, коли мова йде про застосування сили в міжнародних відносинах задля збереження демократії.

Завдання для самостійної роботи:

1. Які філософські концепції походження держави Вам відомі ?
2. В Чому сенс концепції держави як «осілого бандита» М. Олсона ?

3. *В чому сенс концепції еволюції інституту держави М. Фуко ?*
4. *В чому сенс концепції еволюції інституту держави К. Шмітта ?*
5. *Чи згодні Ви з поглядами деяких дослідників щодо послаблення значення держави в сучасному суспільному житті ?*
6. *Що таке «сильна держава» в розумінні Ф. Фукуями ?*
7. *Яке значення сучасного тероризму в еволюції поглядів Ф. Фукуями на державний суверенітет ?*

Тема 3. Праксіологічний вимір сучасної політичної еліти.

Практичне заняття:

1. Поняття праксіологічного виміру політичної еліти та концепції трансформації політичних еліт в сучасних демократіях.
2. Особливості трансформації політичних еліт на пострадянському просторі.
3. Медіакратичні тенденції в еволюції сучасних політичних еліт.

Теми рефератів:

1. *Проблема якості політичної еліти на пострадянському просторі.*
2. *Політична еліта України під час збройної російської агресії.*
3. *«Повстання еліт та зрада демократії» у концепції К. Леша.*

Методичні рекомендації.

Під час підготовки до **першого питання** слід звернути увагу на те, що однією з перших реакцій на кризу елітарності можна вважати концепцію «еліти» у демократичних країнах Дж. Сартори, яку він розглядав одночасно як «контролюючу меншість» і «артефакт демократичних процедур». Демократію він розглядав як «стратархію» – «конфігурацію влади без вершини» (нестрога піраміда). Оскільки сучасна концепція «демократії» далека від античного ідеалу «влади народу», то Сарторі воліє її іменувати «вертикальною демократією» або «селективною поліархією», коли влада

належить меншості, та на відміну від олігархії, влада не закрита від суспільства і допускає опозицію.

Якщо на початку ХХ століття з'явилася книга Х. Ортега – і – Гасета «Повстання мас» (1929 р.), то наприкінці 20 століття з'явилася книга К. Леша «Повстання еліт і зрада демократії» (1994 р.). У книзі К. Леша приходиться до висновку, що сучасна демократія пропонує шанси на просування будь-кому, хто має талант не упустити їх. Соціальна рухливість не розхитує впливу еліт; вона допомагає зміцнити цей вплив, підтримуючи ілюзію, що таке забезпечується виключно власними заслугами.

Вона лише посилює ймовірність того, що еліти користуватимуться владою безвідповідально — саме тому, що не дуже багато обов'язків вони визнають перед своїми попередниками, як і перед тими спільнотами, свою керівну роль у яких вони проголошують.

Нестача вдячності робить меритократичні еліти непридатними для несення тягара керівництва, та й у будь-якому разі, їх цікавить не так керівна роль, як вислизання від спільної долі — в чому полягає сама суть меритократичного успіху.

Глобалізація перетворила еліту на туристів у своїх країнах. Денаціоналізація суспільства має тенденцію створювати клас, який вважає себе «громадянами світу, але не приймаючи жодних зобов'язань, які зазвичай передбачає громадянство в державі». Їхня прихильність до міжнародної культури праці, дозвілля, інформації робить багатьох із них глибоко байдужими до перспективи національного занепаду. Натомість, щоб фінансувати комунальні послуги та державну скарбницю, нові еліти вкладають свої гроші у благоустрій своїх добровільних гетто: приватні школи у житлових кварталах, приватну поліцію, системи збору сміття. Вони «пішли із спільного життя».

Ті, хто контролює міжнародні потоки капіталу та інформації, хто керує благодійними фондами та вищими навчальними закладами, управляють інструментами культурного виробництва і, таким чином, визначають умови

публічних дебатів. Таким чином, політичні дебати обмежуються переважно панівними класами, а політичні ідеології втрачають будь-який зв'язок із турботами пересічних громадян.

Еліті залишаються захищеними від таких проблем, як занепад промислової діяльності, пов'язана з цим втрата роботи, занепад середнього класу, збільшення числа бідних, зростання злочинності, зростання торгівлі наркотиками, міська криза.

Стосовно наслідків глобалізації для трансформації сучасних еліт також знаходимо цікаву думку Ю. Н. Харарі в його роботі «21 урок для XXI століття», що викликає аналогію з комуністичним лозунгом XIX століття «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!», але з поправкою на XXI століття: «Замість глобалізації, що веде до всесвітньої єдності, ми ризикуємо отримати видоутворення: поділ людства на різні біологічні касти або навіть види. Глобалізація об'єднає світ горизонталлю, стерши національні кордони, але одночасно розділить людство по вертикалі. Правлячі олігархії в різних країнах, як США і Росія, можуть об'єднатися і спільним фронтом виступити проти простих сапієнсів. З цього погляду нинішнє неприйняття «еліт» має серйозні підстави. Якщо ми не виявимо обережність, онуки магнатів із Кремнієвої долини та московські мільярдери перетворяться на вищу касту по відношенню до онуків жителів гірських районів Аппалачів та сибірських сіл».

Опрацьовуючи **друге питання**, слід звернути увагу на публічну лекцію «Як еліти створювали світ, в якому ми живемо» українського філософа А. Баумайстера.

Проблема національної політичної еліти пострадянського періоду полягала в тому, що чим інтенсивнішим був контакт наших «еліт» із зовнішнім оточенням, тим слабшав їхній зв'язок із «внутрішнім оточенням».

Це можна назвати денационалізацією еліти. На пострадянському політичному просторі виникли нові поляризації, які потребують осмислення та озвучування.

1. Розкол між елітою та громадянським суспільством на ґрунті політичного протекціонізму «успішних» соціальних груп та ігнорування «аутсайдерів».

З цим пов'язана така особливість пострадянської еліти, як криміналізованість, тобто формування першого і другого поколінь української еліти містило елементи криміналізації. Відбувалося зрощування старої радянської номенклатури з новим «керівним класом» (представниками легалізованого тіньового бізнесу) на ґрунті тіньової приватизації.

Важливою складовою нової політичної еліти України стали представники нової буржуазії. Для них головним завданням було знайти «спільну мову» з представниками колишньої радянської номенклатури, яка зберегла свій політичний вплив, з метою конвертування набутої в ході так званої «прихватизації» власності у владу, а отриманої влади — у ще більшу власність.

2. Протистояння серед самої еліти, її поляризація на прихильників вестернізації, лібералізації та ринку та на прихильників девестернізації при декларації з обох боків національно – патріотичної риторики.

3. В зовнішньо – політичному сенсі пострадянські еліти виявили велику залежність від сильних геополітичних гравців так їх еліт.

Зокрема, з якістю пострадянської еліти пов'язане таке явище сучасної політики, як «кольорові революції». Їх визначають як форму громадянського протесту, в якому важлива роль належить зовнішньополітичному фактору, а її результатом є зміна правлячої еліти, що обирає нову геополітичну стратегію розвитку країни.

Готуючи **третє питання**, треба усвідомити, що під медіакратією розуміють різновид політичного режиму, у якому найважливішим ресурсом поступу влади, її збереження та використання є засоби інформації, які зрощуються з політичним класом і перетворюються на частину еліти впливу.

В основі цієї трансформації демократії лежить поширена думка, що демократизація доступу до інформації веде до поглиблення демократії, а ЗМІ залишаються «четвертою владою», владою громадської думки, яка нібито є альтернативою політичної влади. Дж. Сарторі назвав таку думку «негропонтізмом» від імені Н. Негропonte, греко – американського інформатика, очільника медіа – лабораторії Масачусетського технологічного інституту, який бачить ЗМІ виключно як інструменти демократичної цивілізації.

Насправді ЗМІ стають не так механізмом врегулювання соціальних конфліктів, скільки додатковим джерелом їх породження, нарощування керованої конфліктогеності у суспільстві. Це відбувається за допомогою формування симпатій та антипатій електорату до певних політичних гравців, які нібито здатні висловити та захистити певні соціальні інтереси. Це дає змогу топ-менеджменту ЗМІ стати частиною правлячого та політичного класу.

Дж. Кін у книзі «Декаданс мас-медіа та занепад демократії» використовує у зв'язку з цим формулу «Бази даних та наративи – природні вороги», що передбачає розбіжності реальних фактів і створюваних на їх основі презентацій політичних гравців.

У результаті складається «мозаїчність» громадської думки, що складається в загальну картинку тільки за допомогою «фокусу дзеркального відображення» та погляду на цю картинку через «вічко», що надається електорату ЗМІ.

При цьому ЗМІ спираються не лише на політичні технології, а й на «масову культуру» із властивими їй ефектами селібритизації, перформансу, розважальності.

Враховуючи фрагментованість електорату і форми особистого вибору партнерів з інтернет-комунікації, що стали загальнодоступними, «настав час, коли стало простіше діяти групою», як пише Дж. Кін. Тобто діяти,

створюючи певний тиск на громадську думку від імені малих груп, які створюють «анклави саморобних видань».

Необхідно, за Дж. Кіном, нове розуміння влади «як спільно поділеної слабкості». Ця теза свідчить, що ті, хто має владу над іншими, постійно піддаються непередбаченим зворотним реакціям, стають мішенню для обурення і бунту».

Необхідна, за Дж. Кіном, також переоцінка поняття «лідерів» з погляду його розуміння як «державних лідерів», а «не обраних представників» більшості. Автор нагадує, що у вихідному англійському значенні слово «лідер» означало тих, хто координує такі організації, як хори, танцювальні гурти, музичні оркестри та релігійні громади.

Тобто необхідно усвідомити, що демократії оформлюються та перекроюються новими інструментами та риторикою комунікації, і тому саме поняття демократії також має змінитися.

Завдання для самостійної роботи:

1. *В чому сенс концепції «повстання еліт» К. Леша ?*
2. *Яка точка зору Ю. Н. Харарі щодо впливу глобалізаційних процесів на трансформацію сучасних еліт ?*
3. *Які особливості формування політичних еліт на пострадянському просторі ?*
4. *Як Ви оцінюєте якість української політичної еліти ? Аргументуйте свою точку зору.*
5. *Як Ви розумієте поняття медіакратії ?*
6. *Як Ви розумієте назву книги Дж. Кіна «Декаданс мас–медіа та занепад демократії» ?*
7. *Чи згодні Ви з думкою Дж. Кіна, що «саме поняття демократії має змінитися» ?*

Питання для підсумкового контролю

1. Предмет і структура курсу.
2. Постмодерна парадигма мислення і її значення в філософії політики.
3. Онтологічні підстави політики. «Три кореня» політики.
4. Концепція політики М. Фуко.
5. Концепція політики Ж. Ранс'єра.
6. Поняття та концепції політичної влади.
7. Концепція «символічної влади» П. Бурдьє.
8. Поняття політичного часу
9. Класичні і сучасні концепції політичного часу.
10. Поняття і зміст хронополітики.
11. Поняття і специфіка політичного простору.
12. Геополітичні ідеї К. Шмітта і сучасність
13. Геополітична і цивілізаційна моделі політичного мислення.
14. Регіоналізм як політичний концепт.
15. Філософські концепції державотворення.
16. Проблема суверенності держави та її сучасний сенс.
17. Концепція «великого простору» К. Шмітта.
18. Концепція «державного управління» М. Фуко
19. Поняття і типологія воєн.
20. Онтологічний аспект війни.
21. Концепції виникнення воєн.
22. Проблема справедливих і несправедливих воєн.
23. Тероризм і війна.
24. Поняття і концепції політичної праксеології
25. Практиологічні функції політичної еліти.
26. «Після лібералізму» І. Валерстайна та її світоглядний сенс.
27. Концепція «повернення людини діючої» А. Турена.
28. Поняття політичної антропології і «людини політичної».
29. «Дві концепції свободи» І. Берліна.
30. Сучасні філософські концепції лібералізму (Д. Грей, Р. Рорті)
31. Проблема «постекономічної людини».
32. «Гомо советікус» як політико–антропологічний тип.
33. Екзистенціальний аспект політичного вибору
34. Проблема самоідентифікації людини в сучасному світі.
35. «Ідентичність» Ф. Фукуяма та її світоглядний сенс.
36. Поняття політичної епістемології і сучасної епістемологічної ситуації.
37. Синергетичний аспект політичної епістемології.
38. Герменевтичний аспект сучасної політичної епістемології.
39. Теорії «раціонального вибору», «суспільного вибору» та їх епістемологічне значення.
40. Парадоксальний аспект політичного пізнання. Д. Стоун «Парадокс політики»

- 40.Філософський сенс політичної ідеології. «Піднесений об'єкт ідеології» С.Жижека.
- 41.Моральний аспект політики: класичні та сучасні підходи
- 42.Максими сучасної політичної етики.
- 43.«Етика ненасильства» та її політичний сенс.
- 44.Теорія справедливості Дж. Роулза та її світоглядний сенс.
- 45.«Після чесноти» Е. Макінтайра та її світоглядний сенс.
- 46.Поняття і евристичне значення політичної естетики
- 47.Політика і мистецтво великих форм.
- 48.Політика і масова культура.
- 49.«Мова тіла» в сучасній політичній естетиці.

Рекомендована література для вивчення дисципліни

Базова

1. Волковський В. Ідея суспільності: політична філософія в Україні ХІХ століття. — Київ : Академперіодика, 2017, 264 с.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001, 400 с.
3. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах. Пер. з нім. – Київ: Дух і літера, 2011, 336 с.
4. Макінтайр Е. Після чесноти. К.: Дух і літера, 2002, 436 с.
5. Парсонс Т. Соціальна структура і особистість. – Київ: Дух і літера, 2011, 338 с.
6. Після філософії: кінець чи трансформація? (Рорті , Ліотар , Фуко, Деррида, Девідсон , Дамміт , Патнем, Апель, Габермас, Гадамер, Рикьор , Макінтайр, Блуменбера, Тейлор), Пер. з англ. К.: Четверта хвиля, 2000, 432 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи. Підручник у 2–х томах. За загальною ред. Хоми Н. М. Т. 1. Методологічний підхід – Львів: «Новий світ – 2000», 2016. 516 с.
8. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2000, 304 с.
9. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Пер.з англ. К. : Наш Формат, 2020. 192 с.
10. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. К.: Bookchef, 2022, 416 с.
11. Шахай А., Якубовські М. Філософія політики.– Харков : Гуманитарний центр, 2011, 234 с.

Допоміжна

1. Подмазко Є. А. Загальна теорія політики як метатеорія. Одеса: ОНУ 2008, 156 с.
2. Попович М. В. Червоне століття. –К.: АртЕк, 2007. 888 с.
3. Соціокультурні чинники трансформації політичної реальності у ХХІ столітті : монографія / [ред. кол. : В. В. Попков (наук. керівн.), Є. С.Огаренко, Н. Є. Степанова, О.Ю.Хорошилов]. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2020, 296 с.
4. Цветов О., Геніс О. Постмодерністська політика. – Подкаст на
5. «Радіо Свобода» від 16 січня 2017.
6. Krastev I. Shifting Obsessions: Three Essays on the Politics of Anticorruption/ Central European University Press, 2004, P. 135.

7. Horkheimer M. Adorno T. Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments. Stanford University Press. Stanford, California, 2002

Електронні інформаційні ресурси

1. Баумайстер А. Як еліти створювали мир, в якому ми живемо
https://www.youtube.com/watch?v=hTyDMAУКМоQ&ab_channel=AndriiBaumeister
2. Баумайстер А. Агресивне лицемірство: світ 2021.
https://www.youtube.com/watch?v=rVekFDnI7bY&ab_channel=AndriiBaumeister
3. Баумейстер А. Ідея модерну і традиція Заходу
https://risu.ua/andriy-baumeyster-ideya-modernu-i-tradiciya-zahodu_n42885
4. Капсамун І. Чому в Україні немає ідеологічних партій ?
(<https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/pochemu-v-ukraine-net-ideologicheskikh-partiy>)
5. Крестев І. Відкрита лекція: Глобальна політика протесту
<https://krytyka.com/ua/media/video-vidkryta-lektsiya-ivana-krasteva-hlobalna-polityka-protestu>
6. Френсіс Фукуяма про українську демократію і помилкові очікування
<https://www.radiosvoboda.org/a/fukuyama-ukrayina-reformy-democratiya/31085269.html>

Форми контролю і методи оцінювання

(у т.ч. критерії оцінювання результатів навчання)

Застосовано три види контролю: поточний, періодичний та підсумковий контроль.

Методи поточного контролю: усне опитування, оцінювання реферативних доповідей, есе.

Методи періодичного контролю: оцінювання контрольних робіт за змістовими модулями.

Підсумковий контроль: залік, іспит

Критерії оцінювання результатів навчання:

Оцінка за національною шкалою	Теоретична підготовка	Практична підготовка
	Здобувач освіти	
Відмінно	студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом на підставі наданої викладачем літератури; вільно та аргументовано викладає вивчений матеріал під час усних виступів та письмових відповідей; повністю розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи при цьому додаткову літературу; висловлює свої думки, робить висновки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки. Здобувач проявляє креативний підхід до виконання індивідуальних завдань та самостійної роботи; проводить аналіз та порівняння вивченого матеріалу.	творчо розкриває сутність практичних питань під час практичного заняття, використовуючи додаткову літературу; використовує теоретичні знання при виконання індивідуальної та самостійної роботи; проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.
Добре	добре володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, використовуючи при цьому нормативну та обов'язкову літературу; вільно використовує категоріальний апарат дисципліни; при представленні деяких питань не вистачає аргументації відповіді та застосування додаткової, самостійно вивченої інформації; допускаються при цьому окремі дрібні неточності.	правильно відповів на більшість запитань від викладача; виконав всі індивідуальні та самостійні завдання, але не достатньо повно їх розкрив та не використав додаткову літературу.

Задовільно	володіє навчальним матеріалом та категоріальним апаратом на початковому рівні або відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків, знає основні поняття навчального матеріалу; має ускладнення під час відповідей та не надає аргументації щодо них.	має елементарні навички виконання завдання; правильно відповідає на половину запитань; виконав на достатньо примітивному рівні індивідуальні та самостійні завдання.
Незадовільно з можливістю повторного складання	студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; не володіє категоріальним апаратом; не може надати чітких відповідей та робити висновки.	не виконав індивідуального та самостійних завдань, але може дати відповідь на декілька питань для підсумкового контролю.
Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не володіє категоріальним апаратом та навчальним матеріалом	не виконав індивідуальне та самостійні завдання та не може дати відповідь на жодне питання з підсумкового контролю

Розподіл балів, які отримують студенти

Теми практичних занять	Кількість балів за вид роботи	Разом балів
Вступ до курсу «Філософія політики»	0 – 12 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 12
Онтологічні засади політики	0 – 14 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 14
Політичний час. Хронополітика	0 – 12 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 12
Політичний простір. Геополітика	0 – 12 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 12
Онтологія війни та миру	0 – 14 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 14
Політична праксеологія: поняття та проблематика	0 – 12 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 12
Філософські проблеми державотворення	0 – 12 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 12
Праксеологічні функції політичної еліти	0 – 12 (Реферативна робота, опитування, участь у дискусії)	0 – 12
	Всього за практичні заняття	100
	<i>Якщо за результатами поточного контролю здобувач вищої освіти набрав 60 і більше балів, проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він може виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів підвищити свою підсумкову оцінку з дисципліни</i>	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
85–89	B	добре	
75–84	C		
70–74	D	задовільно	
60–69	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни